

10.1.7

ELS MASOS A LES TERRES DE L'EBRE. UNA MIRADA INICIAL

**MARIA VICTÒRIA ALMUNI BALADA
ADELINA CASANOVA PUJOL
FERRAN TORTA NAVARRO**

Resum

La diversitat del paisatge de les Terres de l'Ebre es trasllada de manera directa a l'arquitectura rural dispersa que l'ocupa. La utilització de materials locals condicionava els sistemes constructius a emprar, alhora que resultava determinant en els trets formals, estètics i en la integració a l'entorn de les construccions. Des de la pedra seca, utilitzada sobretot a la Terra Alta i a la Ribera d'Ebre, en masies i en construccions auxiliars (cabanes, aljubs, cisternes, forns, molins...), a la tàpia o tapial dels masos de la Ribera d'Ebre, o bé a la construcció singular de les barraques del Delta.

El mas o masia a les Terres de l'Ebre necessita un estudi per determinar les característiques que tenen aquestes edificacions rurals en cadascuna de les zones o comarques. Cal analitzar els masos del Delta, de la Plana, dels Ports de Beseit, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta. La comparació de dues masies, una de la Ribera d'Ebre i una del delta de l'Ebre, dels sistemes constructius, dels materials utilitzats en la construcció, dels volums, de la configuració dels espais i la seva relació amb l'entorn, ens mostrarà la diversitat que caracteritza el nostre territori.

Resumen

La diversidad del paisaje de las Terres de l'Ebre se traslada de manera directa a la arquitectura rural dispersa que lo ocupa. La utilización de materiales locales condicionaba los sistemas constructivos a emplear, a la vez que resultaba determinante en las características formales, estéticas y en la integración al entorno de las construcciones. Desde la piedra seca, utilizada sobre todo en la Terra Alta y en la Ribera d'Ebre, en masías y en construcciones auxiliares (cabañas, aljibes, cisternas, hornos, molinos...), a la tapia o tapial de las masías de la Ribera de Ebro, o bien a la construcción singular de las barracas del Delta.

El mas o masía en las Terres de l'Ebre necesita un estudio para determinar las características que tienen estas edificaciones rurales en cada una de las zonas o comarcas. Hay que analizar las construcciones del Delta, de la Plana, de los Ports de Beseit, la Ribera d'Ebre y la Terra Alta. La comparación de dos masías, una de la Ribera d'Ebre y una del Delta de l'Ebre, de los sistemas constructivos, de los materiales utilizados en la construcción, de los volúmenes, de la

configuración de los espacios y su relación con el entorno, nos mostrará la diversidad que caracteriza nuestro territorio.

Abstract

The diversity of the Terres de l'Ebre landscape is moved directly to the disperse rural architecture that covers it. The use of local materials conditioned the building systems to use, resulting as well determinant in the formal and aesthetic features, and in the integration of the constructions into the area. From the dry-stone walling used specially in masies and auxiliary buildings (huts, cisterns, tanks, racks, ovens, mills...) of the Terra Alta and Ribera d'Ebre, to the tapial and rammed earth of the Ribera d'Ebre masos or the singular construction of the Delta's barracks.

The mas or masia at the Terres de l'Ebre requires a survey to determinate the characteristics of such a group of rural buildings at each one of the areas and regions. It is necessary an analysis of the masos of the Delta, the Plana, the Ports de Beseit, the Ribera d'Ebre and the Terra Alta. A comparison between two masies, one in the Ribera d'Ebre and the other in the Delta de l'Ebre, of their building systems, of the materials used in their volumes construction, of their interior distribution design and of their relationship with the environment, will reveal the diversity that characterizes our territory.

Paraules clau:

Ebre, masies, diversitat, singularitat, territori.

Introducció

El caràcter rural del territori de les Terres de l'Ebre ha determinat la seva història i la configuració de la manera de ser i de viure dels seus habitants. Avui l'agricultura representa una part important de l'activitat econòmica del territori i en part és practicada a temps parcial. Des de fa uns quants anys, el desmantellament de l'activitat industrial i la consegüent caiguda del sector serveis ha empès algunes famílies i joves a tornar la vista envers les antigues explotacions agrícoles familiars. Aquestes han anat perdent pes en l'economia familiar en favor d'activitats més remunerades o com a conseqüència del degoteig de gent jove envers nuclis urbans adaptats a gent formada pensant en activitats del sector secundari o terciari. Aquest procés, accelerat els anys 90 del segle xx i primera dècada del XXI, ha comportat la desaparició de formes de vida i de testimonis materials propis dels antics models agraris predominants fins els anys de 1970. Entre aquests testimonis materials es troba un ric conjunt de masades i altres construccions rurals disperses que constitueixen una part important del patrimoni arquitectònic no monumental de la zona.

Parlar del mas en aquest territori meridional del Principat resulta complicat i fins i tot agosarat en aquest moment. La manca d'estudis monogràfics o de conjunt no permet més que una anàlisi inicial que plantegi qüestions a revisar per estudis posteriors que sense cap dubte caldrà iniciar sense trigar gaire. La desaparició d'edificacions importants a causa de l'abandonament i de la desaparició dels testimonis directes del que va ser la vida al mas demanen l'atenció. Si no, ens arrisquem a deixar en el terreny del patrimoni oblidat un aspecte de la història que és necessari per entendre de manera global la realitat del territori. Si bé és cert que el poblament de les quatre comarques de l'Ebre es caracteritza de manera global per un tipus de poblament concentrat, resultat de factors històrics i geogràfics, també ho és que el poblament dispers està ben documentat en totes des de l'edat mitjana. Amb un protagonisme important, a més, en zones concretes que més endavant especificarem.

Parlar del mas, d'altra banda, obliga a fer referència també a tota una sèrie de construccions rurals associades o complementàries que al llarg dels segles han anat caracteritzant el paisatge. Totes són una part important del patrimoni arquitectònic i arqueològic dels diversos municipis. De vegades, en el cas de municipis petits amb pocs edificis monumentals, en són conjunt protagonista i singular dins de l'àmbit específic de la comunitat. Exemples de poblacions com la Fatarella demostren fins a quin punt aquest patrimoni, vinculat en aquest cas concret a la pedra en sec, pot esdevenir representatiu i ajudar a generar identitat o consciència de singularitat. Moltes vegades, com és el cas d'aquest municipi, pot convertir-se fins i tot en un factor de desenvolupament a considerar. Casetes de camp, cabanes i barraques de pedra seca, corrals i paridores, povets i cisternes o aljups, sínies, marges, balones, lligallos... Un ampli repertori d'elements constructius i ordenadors de l'espai que cal considerar de manera integrada i que només quan són plantejats com un tot permeten entendre la intensa relació entre l'home i el medi que ha anat configurant l'espai agrari d'aquest sector de Catalunya. Un sector, d'altra banda, que tampoc es pot entendre del tot si no es considera la seva proximitat i relació històrica amb els territoris veïns de Castelló i Terol.

Notes històriques

Resulta força complicat, amb l'estat actual dels estudis, concretar cronologies. Algunes propietats s'associen a restes arqueològiques romanes, ibèriques o fins i tot anteriors. Citem a tall d'exemple jaciments com el neolític del Mas de Benita i l'ibèric del Mas de Mussols, a l'Aldea, l'ibèric del Mas del Catxorro a Benifallet o del mas del Mall a Tivissa, o el romà de la torre de la Carrova. Fins el moment de la conquesta cristiana del segle XII, però, les referències són molt puntuals.

La majoria de referències a l'edat mitjana es concentren a la zona directament vinculada a Tortosa estudiada a fons per Antoni Virgili.¹ Com va passar a altres zones com Lleida i Saragossa, els conqueridors van fer pocs canvis en la delimitació d'espais andalusina. Aquests van ser transferits de manera íntegra als nous representants feudals. El que sí que va canviar substancialment van ser els mecanismes d'explotació. Les antigues alqueries andalusines, que incloïen edificis de residència i agrupaven petites comunitats d'un mateix llinatge, organitzaven la producció i els processos de treball de manera autònoma. En ser cedides als nous pagesos feudals per part del comte o de membres de la noblesa, institucions eclesiàstiques i ordres militars, aquesta autonomia va desaparèixer. Hi ha nombroses evidències que demostren que la producció es va orientar a conreus que podien aportar beneficis segurs als senyors.

Es va incentivar l'extensió del conreu de cereals i la producció de vinya i oliveres. En tots els casos es tracta de conreus de llarga caducitat, fàcil transport i consum massiu en els creixents nuclis urbans. La collita, centrada en uns mesos concrets, propiciava un calendari fiscal estable i una recaptació fàcil. El seu consum, a més, obliga a un procés de transformació, els instruments del qual —molins, trulls, forns— eren monopolis senyorials.

La documentació és en conjunt força genèrica i no permet en la majoria de casos identificar les característiques de la unitat d'explotació. Es parla d'honors, heretats, camps, terres... Quan es parla de torre, però, Virgili es decanta per interpretar que fa referència a una edificació que esdevé centre d'una explotació agrària. És el cas de torres com la de la Carrova (Amposta), del Prior (Tortosa), de Burjassénia i de la Candela (Amposta) o de la Granadella (Camarles). En algun cas alguna d'aquestes és citada com a *mansum*.

El terme *mansí* Virgili el considera clarament un terme importat per als conqueridors. Fa referència a diversos masos citats per la documentació i situats a Font de Quint, Palomera (Tortosa), Burjasénia, l'Aldea, l'Antic (l'Aldea), Bitem, Granadella (Camarles), etc. Els considera explotacions agràries d'extensió variable i alhora agrupada, amb límits precisos i diversos usos (sembrat, vinya, horta, prats i pastures, etc.). Tenen en comú una zona de residència i presència de bestiar. Normalment constitueix un segment d'una entitat més gran. Fa referència a viles com Bitem, castells com Ulldecona o antigues almúnies com l'Aldea o l'Antic. Aquestes darreres, les almúnies, també apareixen a la documentació cristiana com a tipus de donació a les zones que acabem d'indicar, a Xerta i a Tortosa.

1 VIRGILI, Antoni (2001). *Ad Detrimentum Yspanie. La conquesta de Turtosa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*. Universitat Autònoma de Barcelona (Servei de Publicacions) i Universitat de València.

A les zones allunyades de la ciutat de Tortosa la població dispersa va tenir poc protagonisme durant aquests segles de l'edat mitjana. Sí que cal fer referència a l'origen medieval d'algunes caseries actualment despoblades. La majoria tenen l'origen en nuclis que van obtenir carta de poblament però que no van aconseguir que es formés una població amb entitat. A diferència de les esmentades fins ara, se situen en zones de secà més pobres i allunyades de les vies de comunicació. Moltes van mantenir veïnat fins el segle XIX i a algunes s'hi documenten habitants encara el 1950. És el cas de llocs com el Carrascal (Mas de Barberans), Refalguerí i Vallcanera (la Sénia), Garidells (l'Ampolla), Carles (Alfara), Almudefer (Caseres), Pinyeres (Batea), Fullola (Tortosa), les Camposines (la Fatarella), la Gorraptà (Vinebre) o Berrús (Ribarroja).

Tampoc no podem deixar de fer referència als molins ubicats als principals cursos d'aigua de la zona. La seva construcció va ser constant al llarg dels segles XII i XIII. Malgrat tractar-se d'instal·lacions dedicades de manera prioritària a l'activitat industrial, constituïen a la vegada unitats d'explotació agrícola amb terres de secà i de regadiu associades. Fem esment a tall d'exemple al complex de molins del Comte i al conjunt de molins del riu de la Sénia.

A diferència del que va passar al conjunt del Principat, en època moderna la població de les terres de l'Ebre va créixer molt poc. Les mortalitats catastròfiques que van afectar tot el territori català es van sumar a l'afebliment del paper de Tortosa i de l'Ebre com a eixos comercials, l'escàs desenvolupament de la indústria manufacturera, l'escassetat de noves rompudes de terres, la inseguretat del litoral davant els atacs piràtics i el bandolerisme. Tot plegat va comportar que el model de poblament es veiés en general molt poc modificat. Sí que va créixer de manera significativa la superfície de regadiu, especialment gràcies a la construcció de sínies als termes de Tortosa, Amposta i Alcanar. Només a Tortosa es documenten en aquest moment més de 300 masos, quantitat força significativa que obliga a dedicar-hi atenció.

El canvi més evident en la tendència poblacional i d'ocupació territorial arriba amb el segle XVIII. El creixement demogràfic provoca una important rompuda de terres tant a la vora del riu com a les vessants de les muntanyes, al temps que s'incrementa l'especialització de la producció. A la segona meitat del segle s'inicia la colonització de les planes interiors, especialment del Montsià. El conreu de la vinya agafa força a Godall, la Galera i Ulldesona. Als termes de les actuals Santa Bàrbara, Freginals i Masdenverge i la Sénia serà l'olivera la que prendrà protagonisme. La població dispersa en aquest sector experimenta un augment molt considerable. El mateix succeeix a la Ribera d'Ebre a la zona dels masos de Móra, actual Móra la Nova.

El creixement de les terres de conreu en aquests

sectors continua al llarg del segle XIX. Amb les lleis desamortitzadores els sistemes de propietat es van ajustant al nou model liberal. A partir de 1860 s'inicia un altre procés força transcendent: la colonització del Delta. Es tracta d'un moment clau en l'evolució del poblament contemporani a les terres de l'Ebre. L'acabament de la construcció del canal de la dreta de l'Ebre el 1857 i la Reial Ordre de 10 de maig de 1860 que permetia el conreu de l'arròs a la zona van suposar el tret de sortida per a la transformació de la plana deltaica en una gran extensió de conreu de regadiu especialitzada en l'arròs. La població es va establir en disseminats que són l'origen dels actuals nuclis de població: Jesús i Maria, la Cava, Sant Jaume d'Enveja, etc.

A la zona dels Ports i de les poblacions d'interior de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre la colonització de noves zones va ser més discreta però també es va donar. A uns pobles més i a uns altres menys la construcció de masos va donar resposta a la necessitat d'algunes famílies d'explotar terres allunyades dels nuclis de població davant de l'augment demogràfic que experimentava el món rural. S'ha pogut documentar l'evolució de d'alguns d'aquests masos ja entrat el segle XX gràcies a l'aportació dels testimonis orals que hi van viure. Fem referència del mas de l'Amat (la Sénia), el mas de la Franqueta i el mas d'Andill (Horta de Sant Joan), així com als estudis encara inèdits de Salvador Carbó sobre Horta de Sant Joan.

Aquests masos de muntanya van mantenir el seu model de producció fins els anys 30 del segle XX. A partir de 1940 a les dificultats derivades de les transformacions del model econòmic tradicional s'hi van sumar els conflictes entre la guàrdia civil i els maquis. A tots els Ports moltes famílies van haver d'abandonar el mas. D'altres van rebre les pressions de l'Administració, que prioritzava l'activitat forestal enfront de la ramadera en aquells territoris que eren de la seva jurisdicció. També van acabar marxant. Es tracta d'un fenomen comú a la zona dels Ports de Beseit i Morella, que va precedir l'èxode que moltes famílies de les poblacions dels Ports i la Tinença van iniciar cap a zones amb demanda de mà d'obra per a la indústria.

Els masos de les zones de mitja muntanya es van anar també despoblant a poc a poc. A continuació, durant la segona meitat del segle XX, ho han fet molts de la zona de Tortosa i de la plana. Avui alguns es mantenen com a magatzem. D'altres han tingut més sort i continuen habitats. Els que han estat abandonats es troben en un estat avançat de deteriorament.

Zones més significatives de poblament dispers

No podem establir unes pautes de classificació sobre els masos de les Terres de l'Ebre sense haver portat a terme abans un estudi aprofundit de la distribució territorial, de les

característiques de les explotacions i de les edificacions. Apuntem només una proposta que, a priori, ens sembla que permet establir.

La zona on més tradició històrica i protagonisme té la masada se situa al voltant de la ciutat de Tortosa. Ocupa sectors dels termes de Xerta, Tortosa, l'Aldea i, en menor part, Amposta. Els masos són nuclis d'explotacions on el regadiu té un gran protagonisme gràcies als papers dels pous i les sènies. Sectors com Vinallop, Bitem o Pimpí es poden citar com a exemples de poblament disseminat existent des de l'edat mitjana.

El delta de l'Ebre és també un sector de poblament dispers important, estructurat més modernament a redós de la colonització del Delta. Les barraques i cabanes que els primers colonitzadors es van construir van ser al llarg del segle XIX i XX substituïdes per masos, que vertebraven les explotacions arrosseres.² Avui la gran majoria d'aquests no estan habitats permanentment. La població se concentra als nuclis seguint un model amb un fort component de dispersió. A Deltebre, que inclou els nuclis de Jesús i Maria i la Cava, la successió de cases i horts contigus s'estén a banda i banda d'una línia de més de sis quilòmetres de longitud.

De les planes interiors colonitzades els segles XVIII i XIX en destaquen com a sectors de poblament en origen dispers Santa Bàrbara i Móra la Nova, coneguda antigament com els Masos de Móra. A Santa Bàrbara alguns dels antics masos conserven part de les instal·lacions industrials de producció d'oli que van definir la seva estructura.

Els masos de muntanya i de mitja muntanya no s'organitzen en zones concretes. En aquest cas es tracta d'exemples allunyats dels nuclis de poblament que exploten sectors concrets de terra de secà. En molts d'aquests ha tingut una presència important l'activitat ramadera, fet que determina la configuració arquitectònica del conjunt que inclou corrals i paridores.

La informació de què disposem no ens permet anar més enllà en la descripció de la realitat dels masos a les Terres de l'Ebre. Es tracta, de moment, d'un patrimoni que en conjunt no es troba encara en un primer terme del debat públic al territori. Per això mereix ser mencionada la iniciativa del Parc Natural dels Ports de realitzar inventaris i altres tipus d'estudis sobre l'arquitectura tradicional del seu àmbit de treball. Algunes de les conclusions van ser presentades

---

2 QUERALT TOMÁS, M. Carme (2006). "Les barraques del Delta de l'Ebre, un dels habitatges populars més artics i singulars". *Revista d'Etnologia*, núm. 28, p. 96-108. Barcelona, Generalitat de Catalunya. *Ibid.* (2008). "Les barraques del Delta de l'Ebre". *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. 18, gener-juny.

el novembre de 2014 en una jornada tècnica.³ També en aquesta línia el mes de setembre de 2015 hi ha planificades unes Jornades d'Intervenció en Patrimoni de les Terres de l'Ebre. Organitzades per la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre, l'Institut Ramon Muntaner i el Departament de Cultura estaran dedicades monogràficament a aquests tipus d'arquitectures disperses. D'aquestes n'hauria de sortir la conveniència de catalogar, establir models, marcar pautes d'intervenció. Caldria, en definitiva, valorar un conjunt patrimonial que en aquest moment necessita que ens definim i que actuem. Si més no intervenint en aquells elements que destaquen pel seu valor patrimonial o pel seu estat de conservació.

L'arquitectura rural de les Terres de l'Ebre

Sembla que tot i la mancança de documentació a què ens hem referit en un principi, la sensibilització pel patrimoni rural arquitectònic del nostre territori comença a donar fruits, i es van engegant estudis rigorosos com l'inventari que es realitza al Parc Natural dels Ports, amb la posterior anàlisi dels elements arquitectònics de la seva arquitectura.

L'estudi, la conservació i la divulgació del patrimoni rural de les Terres de l'Ebre també va, en ocasions, de la mà d'associacions sense ànim de lucre, com és el cas de la Fundació el Solà de la Fatarella, que se centra en els sistemes de construcció en pedra seca.

Des de la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre, volem posar de manifest la importància de desenvolupar l'anàlisi corresponent de les diverses arquitectures, sense perdre de vista una visió global de tot el territori.

El mas o la masia a les Terres de l'Ebre necessita un estudi per determinar les característiques que tenen aquestes edificacions rurals en cadascuna de les zones o comarques. Cal analitzar els masos del Delta, de la Plana, dels Ports de Beseit, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta.

La diversitat del paisatge de les Terres de l'Ebre es trasllada de manera directa a l'arquitectura rural dispersa que l'ocupa. La utilització de materials locals condicionava els sistemes constructius a emprar, alhora que resultava determinant en els trets formals, estètics i en la integració a l'entorn de les construccions. Des de la pedra seca, utilitzada sobretot a la Terra Alta i a la Ribera d'Ebre, en masies i en construccions auxiliars (cabanes, aljubs, cisternes, forns, molins...), a la tàpia o tapial dels masos de la Ribera d'Ebre, o bé a la construcció singular de les barraques del Delta.

El Mas de Coll, a Balada (Amposta), com a exemple de les construccions al delta de l'Ebre, i el Mas de la Coixa, a

---

3 "L'arquitectura rural tradicional al Parc Natural dels Ports", jornada tècnica. La Sènia, 6 de novembre de 2014.

Móra la Nova, vinculat per la seva posició estratègica amb el comerç del blat i el transport amb llaguts pel riu Ebre, ens apropen a dues realitats arquitectòniques ben diferents. Una primera aproximació als sistemes constructius utilitzats, als materials, volums, a la relació dels masos amb l'entorn immediat, ens mostra la diversitat que caracteritza el nostre territori.

A partir d'unes fitxes senzilles, s'intenta parametritzar l'anàlisi d'un conjunt de construccions del Delta i d'alguns dels masos històrics de Móra la Nova, els Masos de Móra.

Del llibre *La masia catalana*, de J. Camps Arboix (3a edició 1976, editorial Aedos), en prenem la classificació entre masos humils, benestants i molt pròspers.

El tipus de coberta, el nombre de plantes i els usos a què es dediquen, si tenen golfes o no, els volums que componen los masos (cos principal i volums annexos) i les característiques de les façanes i dels elements que les defineixen. Són les característiques que es poden apreciar mitjançant una primera inspecció visual, a falta de poder aprofundir en l'estudi, amb aixecaments de plànols que permetin el reconeixement de l'interior de les construccions.

01. Les Terres de l'Ebre. El territori.

02. L'emplaçament dels masos estudiats: Móra la Nova (Ribera d'Ebre) i Balada (Ampostà, Montsià. Delta de l'Ebre)

Els Masos de Móra i el Mas de la Coixa. Móra la Nova, Ribera d'Ebre

Móra la Nova és una població de la Ribera d'Ebre que neix l'any 1830 quan, un conjunt de masos situat a l'altra riba de la població de Móra d'Ebre, cada cop més consolidat, sol·licita la independència al rei Ferran VII.

El més representatiu i emblemàtic del municipi, el Mas de la Coixa, tot i la seva singularitat, resumeix els trets més característics del conjunt.

En aquest cas és molt clar que ens trobem davant d'un mas que en el seu moment va ser molt pròsper, és a dir que tenia un nivell de producció agrícola molt alt. Al llarg de la seva història, també ha estat vinculat al comerç del blat a través del riu, que en un moment determinat va tenir un pes important en l'economia del municipi. Probablement a partir d'una riuada (1705 o 1717, segons es recull en el llibre de Lluís Perpinyà i Castellà, *Petita història de Móra la Nova*) el llit del l'Ebre es va modificar i arribà durant aproximadament un segle a les parets de la façana oest del mas, en la qual encara queden indicis de l'embarcador, la porta que feia de moll i l'argolla de l'amarrador.

La bòbila del municipi, que va tenir les instal·lacions al veí Mas de Manou fins l'any 1984, va iniciar la seva activitat al forn àrab del Mas de la Coixa.

És un mas molt gran, que va créixer probablement en tres fases, i que va anar prenent la seva forma majestuosa a còpia d'ampliacions.

La construcció aprofita un fort desnivell sobre la llera del riu, en un terreny format per graves i llims d'aportació fluvial. Des de la façana principal, el mas s'aixeca en planta baixa, planta pis i golfes sobre la terrassa fluvial. Des de la façana posterior augmenta en una planta, semisoterrada, que aprofita el pendent vers la llera.

A la planta baixa s'emmagatzemava el blat, i també s'hi guardaven els trulls de vi i oli. En els darrers anys que va acollir l'activitat del mas, aquesta planta allotjava el bestiar, que ajudava a escalfar la casa. Al primer pis hi havia la cuina menjador i el foc a terra. Al segon pis, les golfes, s'hi disposaven les habitacions i el graner. Tots els masos de Móra, per humils que siguin, tenen golfes ventilades, destinades a l'emmagatzematge i l'assecat dels productes agrícoles.

La coberta a dues aigües cap a la façana principal del mas és una constant en els masos de l'entorn més proper, a excepció d'alguna singularitat com les quatre vessants del Mas de Subirats. El ràfec original estava decorat amb totxo massís i teules: l'ús de la ceràmica és habitual en els ràfecs dels masos de la Ribera d'Ebre.

El cos principal, orientat a est, d'uns 21 metres de longitud per 11 d'amplària, té volums afegits a nord, sud i oest. La composició resultant és similar, per exemple, al veí Mas de Manou.

En la memòria de la intervenció arqueològica⁴ que es va dur a terme abans de la rehabilitació integral del Mas de la Coixa, es descriuen els elements constructius del mas:

Bona part dels murs de càrrega es formen per un basament de mamposteria i pedra, sobre el qual hi ha un segon cos de tàpia calicastrada o tàpia reial. Els envans interiors es construeixen amb totxo massís arrebossat amb guix. Els trespols es basteixen sobre cabirons i revoltons de rajola o guix i canyís. Les obertures es fan amb marc de fusta. També s'observen elements fets amb totxo massís, com el portal forà a la cara nord o les balustrades del cos afegit al costat est.

Cal dir que els murs de tàpia amb basaments de pedra són una constant en el conjunt dels Masos de Móra. De fet, tots els sistemes constructius esmentats en la descripció es poden considerar característics de la zona de la Ribera d'Ebre.

La composició de les façanes, tot i les dimensions del mas, també responen a patrons que es poden llegir en els masos més humils.

A la façana principal s'hi arribava, abans de la cessió dels terrenys per construir la variant de l'N-420, a través d'un camí vorejat per àlbers. La porta d'accés acabada en arc de mig punt (en altres masos també les trobem rectangulars, amb llindars de pedra, fusta o ceràmica) i finestres rectangulars disposades de manera aleatòria (probablement fruit de les diverses ampliacions) en planta primera. És un tret molt característic en les construccions rurals de la Ribera la seqüència de finestres d'arc rebaixat per ventilar les golfes.

La façana oest destaca per les grans obertures relacionades amb l'activitat fluvial, i per la varietat de finestres en formats diferents, algunes en balconera, en les plantes baixa i primera, disposades també de manera aleatòria.

La façana nord es tanca, a través de petites obertures, mentre que la façana a sud s'obre a través de sortides porxades en el volum afegit.

Com es pot llegir al web de la Xarxa Nacional d'Albergs Socials de Catalunya, www.xanascat.cat:

[...] el Mas de la Coixa, nascut abans que la pròpia vila i que ha estat testimoni presencial de la història de Móra la Nova, és actualment Alberg de Joventut i edifici protegit, propietat de l'Ajuntament de Móra la Nova. A més dels

usos propis d'aquestes instal·lacions, l'alberg acull al seu edifici el Punt d'Informació Turística Comarcal i l'Institut Ramon Muntaner (Fundació Privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana), dedicat a la difusió i el suport dels projectes d'investigació i promoció cultural, dins dels àmbits local i comarcal.

⁴ MENCHON BES, J. (1998). *Memòria de la intervenció arqueològica al Mas de la Coixa*. Generalitat de Catalunya, Direcció General del Patrimoni Cultural.

Alguns dels masos que formaven part del conjunt que va sol·licitar la independència de Móra d'Ebre:

- 03. Els Masets.
- 04. El Mas de Manou.
- 05. El Mas de Subirats.
- 06. El Mas del Cóc.
- 07. Els masos de Batistet i Pedret.
- 08. El Mas de Magrell.

09. Façana est del Mas de la Coixa de Móra la Nova. Estat original.

10. Façana oest del Mas de la Coixa de Móra la Nova, un cop rehabilitat.

Els masos de la família Coll, a Balada (Amposta)

D'acord amb la transmissió oral familiar ens consta que la família Coll, provinent de Tarragona, per fugir de les conseqüències de la Guerra del Francès (1808-1814), va arribar fins Amposta, i com altres famílies benestants, van ocupar zones ermes junt al riu Ebre.

En aquella època el terreny pel conreu agrícola era la franja situada a la vora de la llera de riu, que era a una cota més alta pels al·luvions que s'hi dipositaven; aquesta zona era molt fèrtil, en contraposició amb els terrenys pantanosos deltaics més allunyats del riu.

El costum era que els interessats a ocupar terrenys havien de respectar les finques consolidades, i marcar amb unes estaques la superfície de terreny que es comprometien a conrear pels seus mitjans. Si transcorregut el termini establert, la persona que ocupava el terreny aconseguia fer-lo cultivable, podia demanar la inscripció de la finca i després de complimentar les tramitacions administratives passava a ser de la seva propietat. Una vegada assolit aquest objectiu, els nous terratinents iniciaven la construcció de la casa familiar i dels corrals per als animals i aviram, o més específicament, un mas.

La colonització de les terres deltaïques es va fer des d'Amposta, porta del Delta del riu Ebre, i va anar avançant a mesura que més famílies foranes pretenien aconseguir terres de conreu. Els masos més antics, per tant, són (pel que fa a la riba dreta) els que són més prop d'Amposta, i són cronològicament més recents els que són per Balada (a mig camí entre Amposta i Sant Jaume d'Enveja).

El mas era inicialment una edificació d'un cos únic amb coberta a doble vessant sobre les façanes principals. La façana principal s'orientava "cara a sol", o bé "cul a vent" (manera gràfica que la gent del lloc ho anomenava), per millorar de manera intuïtiva les condicions de confort de l'habitatge. A mesura que la família anava creixent i les mateixes necessitats de l'explotació ho exigien, el mas s'anava ampliant pels laterals o bé amb un estable definitiu per als animals o bé amb un altre habitatge. La part superior del mas, sota coberta, eren unes golfes per a l'emmagatzematge de productes agraris.

Per a la construcció dels murs dels masos, que eren de paredat de pedra, es precisava pedra, que s'havia de portar tota de fora, ja que al Delta no se'n podia trobar. S'utilitzava pedra procedent de la zona de secà, de la muntanya del Montsianell. O bé d'enderrocs d'edificis de les poblacions properes. Un cas paradigmàtic és el Mas Negre, que té la portalada i les cantonades d'una mescla de carreus de pedra de diferent procedència sorrenca i calcària. En la llinda de la porta hi ha una inscripció amb un breu text

en català⁵ i l'any gravat 1694, el qual va ser extret d'un altre edifici terra endins i recol·locat al Delta. La pedra sorrenca tenia un color diferent, desconegut per les contrades, molt fosc, motiu que va ser suficient per anomenar-lo el *Mas Negre*.

Les pedres de les parets de càrrega s'aferraven amb morter de calç (a la serra del Montsià, de pedra calcària, hi abundaven els forns de calç) o fang en les construccions més precàries. La pedra es lluia de morter i s'emblanquava amb pintura de calç. Els entramats dels sostres eren fets de cairats de fusta, majoritàriament xop (pollancre) que creixien en abundància a la riba del riu Ebre.

Les cobertes eren fets de teula àrab, amb un ràfec molt senzill. Les xemeneies també eren molt senzilles, amb pocs o cap element decoratiu.

11. Mas Negre, a Balada (Delta de l'Ebre).

12. Inscripció a la llinda del Mas Negre.

13 i 14. Mas de Coll 1, a Balada (delta de l'Ebre).

15 i 16. Mas de Coll 2, també a Balada (delta de l'Ebre)

⁵ C Pia d'Antoni † [Símbol] Cubiles 1694 – Casa Pia † d'Antoni Cubiles.